

Ludwig Wittgenstein

Filosofická zkoumání

F

Základní filosofické texty

sv. 16

Filosofická zkoumání

Ludwig Wittgenstein

Filosofická zkoumání

Filosofia
Praha 2019

Tento překlad byl vytvořen v rámci překladatelského programu Institutu pro vědy o člověku ve Vídni (Institut für die Wissenschaften vom Menschen in Wien) a podpořen Publikačním projektem pro střední a východní Evropu v Oxfordu (Central & East European Publishing Project /Oxford/) a Evropskou kulturní nadací v Amsterdamu.

Copyright © Basil Blackwell, Oxford

Translation © Jiří Pechar, 1992

Cover and Typography © Markéta Jelenová, 2019

Image © Wittgenstein Archive Cambridge, Ludwig Wittgenstein photographed by Ben Richards under Wittgenstein's instruction, Swansea, Summer 1947

© Filosofía,

nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, v. v. i., 2019

ISBN 978-80-7007-597-5 (tištěná kniha)

ISBN 978-80-7007-614-9 (epub)

ISBN 978-80-7007-615-6 (mobi)

ISBN 978-80-7007-613-2 (pdf)

Poznámka vydavatelů

To, co se v tomto svazku předkládá jako I. část, bylo ukončeno už roku 1945. II. část vznikla mezi lety 1946 a 1949. Kdyby svoje dílo uveřejnil Wittgenstein sám, tak by to, co teď tvoří zhruba posledních třicet stran I. části, většinou vypustil a místo toho by tu zpracoval obsah II. části – s připojením dalšího materiálu.

V rukopise jsme se museli všude rozhodovat mezi různými způsoby čtení jednotlivých slov a obrátů. Smysl nebyl touto volbou nikdy dotčen.

To, co je místy otištěno na konci stránky pod čarou, bylo napsáno na lístcích, které Wittgenstein vystříhl z jiných spisů a k příslušným stránkám připojil, aniž přesněji udal, kam patří.

Slova v dvojitých závorkách jsou Wittgensteinovy poukazy na poznámky ať už v tomto díle, nebo v jiných jeho spisech, které jak doufáme vyjdou později.

Za zařazení posledního úryvku II. části na jeho současné místo jsme zodpovědní my.

G. E. M. Anscombová

G. H. von Wright

Rush Rhees

1952

*Pokrok se vůbec vyznačuje tím, že
vypadá mnohem větší, než skutečně je.*

Nestroy

PŘEDMLUVA

V tom, co následuje, uveřejňuji myšlenky – sediment filosofických zkoumání –, jež mě zaměstnávaly v posledních šestnácti letech. Týkají se mnoha předmětů: pojmů významu, chápání, věty a logiky, základů matematiky, stavů vědomí a jiného. Sepsal jsem všechny tyto myšlenky jako poznámky, krátké odstavce. Někdy v delších řetězcích vztahujících se k stejnému předmětu, někdy tak, že přeskakují v tuchlém střídání od jedné oblasti k jiné. – Bylo od počátku mým úmyslem, shrnout toto všechno v nějaké knize, o jejíž formě jsem měl v různých dobách různé představy. Podstatné se mi však zdálo to, že v ní mají myšlenky postupovat od jednoho předmětu k druhému v přirozeném a bez-mezerovitém sledu.

Po několika nezdařených pokusech o spojení výsledků v nějaký takový celek jsem nablédl, že by se mi to nikdy nepodařilo. Že nejlepší, co jsem mohl napsat, by zůstalo vždycky jen filosofickými poznámkami; že moje myšlenky brzy ochromly, když jsem se pokoušel nutit je proti jejich přirozenému sklonu, aby se rozvíjely jedním určitým směrem. – A to ovšem souviselo s povahou tohoto zkoumání samého. To nás totiž nutí procestovávat rozlehlou myšlenkovou oblast křížem krážem všemi směry. – Filosofické poznámky této knihy představují jakoby množství načrtů krajiny, které vznikly v průběhu těchto dlouhých a spletitých cest.

K stejným nebo skoro stejným bodům se docházelo vždy znovu z různých směrů a byly načrtávány vždy nové obrazy. Spousta těchto obrazů byla

zkreslená nebo necharakteristická, vyznačovala se všemi nedostatky slabého kreslíře. A když se tyto vyřadily, zbyl určitý počet jakž takž odpovídajících, které pak musely být častěji sestřiženy a uspořádány takovým způsobem, aby mohly pozorovateli podat určité vyobrazení krajiny. – Takto je tedy tato kniha vlastně jen jakýmsi albem.

Až donedávna se věci měly tak, že myšlenky na zveřejnění své práce za svého života jsem se vlastně vzdal. Tato myšlenka byla ovšem čas od času oživována, a to hlavně tím, že jsem nablédl, že moje výsledky, které jsem předával druhým v přednáškách, skriptech a diskusích, obíhaly mezi lidmi po mnoha stránkách špatně pochopené, více či méně rozředené nebo zkomolené. Tím byla popíchnuta moje ješitnost a dávalo mi práci ji zklidnit.

Před dvěma roky mě však okolnosti vedly k tomu, že jsem znovu pročítal svoji první knihu (Logicko-filosofický traktát) a vysvětloval její myšlenky. Tu mi náhle začalo připadat, že bych měl ony staré myšlenky uveřejnit společně s novými: že těmto posledním se může dostat správného osvětlení jen protikladem k mému staršímu způsobu myšlení a na jeho pozadí.

Od té doby totiž, co jsem se před šestnácti lety začal znovu zabývat filosofií, musel jsem v tom, co jsem uložil v oné první knize, rozpoznat těžké omyly. K nablédnutí těchto omylů mi pomohla – v míře, kterou jsem sotva s to sám posoudit – kritika, které se mým myšlenkám dostalo od Franka Ramseyho, – s nímž jsem je během posledních dvou let jeho života probíral v nesčetných rozhovorech. – Víc ještě než této vždy pádné a jisté kritice vděčím té, které po mnoho let mé myšlenky podroboval neustále jeden z učitelů této univerzity, pan P. Sraffa. Tomuto podněcování vděčím za nejdůležitější z idejí tohoto spisu.

Z nejednoho důvodu se to, co tu uveřejňuji, bude stýkat s tím, co dnes píší jiní. – Jestliže moje poznámky nemají na sobě žádnou pečť, která by je vyznačovala jako mé vlastní, nechci si na ně také činit nadále žádný nárok jako na své vlastnictví.

Předávám je veřejnosti s nejistými pocity. Že by této práci s její nedostatečností a v temnotě této doby mělo být souzeno, aby vrhla světlo do toho či onoho mozku, není nemožné; ale není to ovšem nijak pravděpodobné.

Nechtěl bych svým spisem uspořit druhým myšlení. Nýbrž pokud by to bylo možné – podnítit někoho k vlastním myšlenkám.

Byl bych rád zplodil dobrou knihu. Nedopadlo to tak; ale je už pryč čas, kdy by mnou mohla být vylepšena.

Cambridge v lednu 1945

I. ČÁST

1. *Augustinus* v *Confessiones* 1/8: cum ipsi (maiores homines) appellabant rem aliquam, et cum secundum eam vocem corpus ad aliquid movebant, videbam, et tenebam hoc ab eis vocari rem illam, quod sonabant, cum eam vellent ostendere. Hoc autem eos velle ex motu corporis aperiebatur: tamquam verbis naturalibus omnium gentium, quae fiunt vultu et nutu oculorum, ceterorumque membrorum actu, et sonitu vocis indicante affectionem animi in petendis, habendis, rejiciendis, fugiendisve rébus. Ita verba in variis sententiis locis suis posita, et crebro audita, quarum rerum signa essent, paulatim colligebam, measque iam voluntates, edomito in eis signis ore, per haec enuntiabam.

[Když dospělí pojmenovali nějaký předmět a obrátili se přitom k němu, viděl jsem to a chápal jsem, že zvuky, které vydávali, onen předmět označují, protože na něj chtějí ukázat. Tento jejich úmysl vycházel však najevo z pohybu těla: ten je jakoby přirozenou řečí všech národů, spočívající v mimice a ve hře očí i v pohybu ostatních údů, přičemž zvuk hlasu naznačuje hnutí duše, když ta po něčem touží, nebo něco má, nebo něco odmítá, nebo před něčím prchá. Takto jsem se *postupně*

učil chápat, jaké věci označují slova umístěná na svých místech v různých větách a opakovaně slychaná, a když si i moje ústa navykla na tyto znaky, vyjadřoval jsem jimi svoji vůli.]

Tato slova nám prezentují, zdá se mi, určitou představu o podstatě lidské řeči. A sice takovouto: Slova řeči pojmenovávají předměty – věty jsou spojení takových pojmenování. – V této představě řeči spatřujeme kořeny myšlenky, že každé slovo má nějaký význam. Tento význam je slovu přiřazen. Je jím onen předmět, který slovo zastupuje.

O rozdílu slovních druhů Augustinus nemluví. Řekl bych, že ten, kdo takto popisuje učení se řeči, myslí především na podstatná jména jako „stůl“, „židle“, „chléb“ a na jména osob, teprve v druhé řadě na jména určitých aktivit a vlastností a ostatní slovní druhy bere jako něco, co už se nějak najde.

Uvaž nyní takovéto použití řeči: pošlu někoho nakupovat. Dám mu lístek a na něm jsou znaky: „pět červených jablek“. Donese lístek ke kupci; ten otevře zásuvku, na které je znak „jablka“; pak vyhledá v tabulce slovo „červený“ a najde u něho určitý vzorek barvy; nyní pak odříkává řadu číslovek – předpokládám, že ji zná nazpaměť –, až k slovu „pět“ a při každé číslovce vezme ze zásuvky jablko, které má barvu odpovídající onomu vzorku. – Takto a podobně se operuje se slovy. – „Jak ví ale, kde a jak má hledat slovo ‚červený‘ a jak si má počínat se slovem ‚pět‘?“ – Inu, předpokládám, že *jedná* tak, jak jsem to popsal. Vysvětlování má někde svůj konec. – Co je ale významem slova „pět“? – O takovém významu tu vůbec nebyla řeč; jen o tom, jak se slova „pět“ používá.

2. Onen filosofický pojem významu má své vlastní místo v určité primitivní představě o způsobu, jakým řeč funguje. Lze ale také říci, že je to představa jakési řeči primitivnější, než je řeč naše.

Mysleme si nějakou řeč, u níž onen popis, jak ho podal Augustinus, souhlasí: Tato řeč má sloužit dorozumění dělníka A s pomocníkem B. A staví něco ze stavebních kamenů; k dispozici jsou kostky, sloupy, desky a trámy. B mu má přinášet stavební kameny, a sice v tom pořadí, jak je A potřebuje. K tomuto účelu používají řeči, která je tvořena slovy „kostka“, „sloup“, „deska“, „trám“. A tato slova za-

volá; B přinese ten kámen, který se naučil na toto zavolání přinášet.
– Chápej toto jako úplnou primitivní řeč.

3. Mohli bychom říci, že Augustinus popisuje určitý dorozumívací systém, jenomže ne všechno, co označujeme jako řeč, je tímto systémem. A totéž se musí říci v leckterých případech, kdy vyvstává otázka: „Je tento popis použitelný, nebo nepoužitelný?“ Odpověď pak zní: „Ano, je použitelný; ale jen pro tuto úzce vymezenou oblast, nikoli pro onen celek, který jsi mínil popsat.“

Je to, jako kdyby někdo prohlásil: „Hraní spočívá v tom, že se předměty posouvají podle určitých pravidel po nějaké ploše...“ – a my mu odpovíme: „Zdá se, že máš na mysli deskové hry; to ale nejsou všechny hry. Můžeš svoje tvrzení učinit správným, jestliže je výslovně omezíš na tyto hry.“

4. Mysli si určité písmo, v kterém by se písmen používalo k označení hlásek, ale také k označení přízvuku a jako interpunkčních znamének. (Písmo lze pojímat jako řeč sloužící k popisu zvukových útvarů.) Představ si nyní, že by někdo toto písmo chápal tak, jako kdyby každému písmenu odpovídala prostě jedna hláska a jako kdyby písmena neměla i zcela jiné funkce. Takovému příliš jednoduchému pojetí onoho písma se rovná právě Augustinovo pojetí řeči.

5. Jestliže se obrátí pozornost na příklad v § 1, začne se možná tušit, do jaké míry obecný pojem významu slov zahaluje fungování řeči mlhou, která znemožňuje jasně vidět. – Tuto mlhu lze rozptýlit tím, že budeme řečové jevy studovat na primitivních způsobech používání řeči, u nichž je možno účel a fungování slov zřetelně přehlednout.

Takových primitivních forem řeči používá dítě, když se učí mluvit. Učení řeči nespočívá v žádném vysvětlování, nýbrž v určitém výcviku.

6. Mohli bychom si představit, že řeč v § 2 je *celou řečí* osob A a B; ba dokonce celou řečí nějakého kmene. Děti jsou vychovávány k tomu, aby vykonávaly *ty a ty* úkony, používaly při tom *těch a těch* slov a na slova druhého reagovaly *tak a tak*.

Důležitá část výcviku spočívá v tom, že učící na předměty ukazuje, zaměřuje na ně pozornost dítěte a pronáší při tom určité slovo; např. slovo „deska“ při ukázání na tento tvar. (Toto nemíním označovat jako „vysvětlení ukázáním“ nebo „definici“, protože dítě se zatím nemůže ještě na pojmenování *ptát*. Hodlám to označovat jako „učení slovům ukazováním“. – Říkám, že toto bude tvořit závažnou část výcviku, protože tomu tak prostě u lidí je; nikoli proto, že by si to nebylo možno představit jinak.) Lze říci, že toto učení slovům ukázáním vytváří asociativní spojení mezi slovem a věcí: co to však znamená? Nuže, může to znamenat všelicos různého; především se však přitom myslí zajisté na to, že dítěti vyvstane na myslí obraz dané věci, když slyší dané slovo. Ale pokud k tomu dochází – je toto účelem slova? – Ano, *může* to účelem být. – Mohu si myslet takové použití slov (hláskových řad). (Vyslovení nějakého slova je jakoby zmáčknutím určité klávesy na klavíru představ.) Ale v oné řeči z § 2 *není* účelem slov vzbuzovat představy. (Může se ovšem také shledat, že vlastnímu účelu je to na prospěch.)

Jestliže ale toto je účinkem učení ukazováním, mám pak říci, že tímto účinkem je rozumění slovu? Nerozumí snad zvolání „Deska!“ ten, kdo podle něho tak a tak jedná? – Ale učení ukázáním k tomuto výsledku zajisté napomohlo; přece však jenom spolu s určitou výukou. Spolu s jinou výukou by totéž učení těmto slovům ukázáním vedlo k zcela jinému rozumění.

„Když spojím tyč s pákou, uvedu brzdu v činnost.“ – Ano, pokud je dán celý ostatní mechanismus. Jen spolu s ním je páka brzdou pákou; a bez opory v něm není už ani pákou, nýbrž může být vším možným, nebo také ničím.

7. V praxi používání řeči (2) jeden účastník provolává slova a druhý jedná podle nich; při vyučování řeči se však setkáme s *tímto* procesem: učící se předměty *pojmenovává*. Tj. pronese dané slovo, když učitel ukáže na daný kámen. – Ano, setkáme se tu s cvičením ještě jednodušším: žák pronáší slova, která mu učitel předřikává – v obou případech jde o procesy podobné řeči.

Můžeme si také myslet, že celý proces používání slov v řeči (2) je jednou z oněch her, pomocí nichž se děti učí své mateřské řeči.

Hodlám tyto hry označovat jako „*řečové hry*“ a hovořit o nějaké primitivní řeči někdy jako o řečové hře.

A jako řečové hry by bylo možno označovat i zmíněné pochody pojmenovávání kamenů a opakování předříkávaných slov. Pomysli na některé způsoby používání slov při kolových hrách.

Jako „řečovou hru“ budu označovat také celek zahrnující řeč i činnosti, s nimiž je spjata.

8. Uvažme určité rozšíření řeči (2). Nechť kromě oněch čtyř slov „kostka“, „sloup“ atd. obsahuje určitou řadu slov, které se používá tak, jako obchodník v (1) používá číslovek (může to být řada písmen abecedy); dále dvě slova, třeba „tam“ a „toto“ (protože tím je už přibližně naznačen jejich účel), kterých se užívá ve spojení s ukazujícím pohybem ruky; a konečně určitý počet barevných vzorků. A vydá rozkaz typu: „d – deska – tam“. Přitom ukáže pomocníkovi určitý barevný vzorek a při slovu „tam“ ukáže na určité místo staveniště. B vezme ze zásoby desek pro každé písmeno abecedy až po „d“ vždy jednu, která má barvu daného vzorku, a přinese ji na místo, které A ukazuje. – Při jiných příležitostech vydá A příkaz: „toto – tam“. Při slovu „toto“ ukáže na nějaký stavební kámen. Atd.

9. Když se dítě učí této řeči, musí se řadu „číslovek“ a, b, c, ... naučit z paměti. A musí se naučit, jak se používají. – Dochází při této výuce také k učení slovům ukazováním? – Nu, ukazuje se např. na desky a počítá se: „a, b, c, desky“. – Větší podobnost s tím, jak se slovům „kostka“, „sloup“ atd. učí ukazováním, by mělo učení ukázáním u číslovek, které neslouží k počítání, nýbrž k označení okem postižitelných skupin věcí. Tak se zajisté děti učí používání prvních pěti nebo šesti základních číslovek.

Učí se ukázáním také „tam“ a „toto“? – Představ si, jak asi by se mohlo učit způsobu jejich používání! Ukazuje se přitom na místa a věci, – ale tady k tomuto ukazování dochází přece i při *použití* oněch slov, a nikoli jen při učení toho, jak jich používat. –

10. Co tedy nyní *označují* slova této řeči? – Jak jinak mám ukázat, co označují, než způsobem jejich používání? A ten jsme přece popsali.

Výraz „tohle slovo označuje *toto*“ by se tedy musel stát součástí tohoto popisu. Nebo: popisu se má dát forma „Slovo ... označuje...“

Nuže, popis použití slova „deska“ je zřejmě možno zkrátit tak, že se řekne, že toto slovo označuje tento předmět. To učiníme, jestliže už jde např. jen o to, odstranit nedorozumění, že by se slovo „deska“ vztahovalo na onen tvar stavebního kamene, který ve skutečnosti označujeme jako „kostku“ –, způsob a povaha tohoto „*vztahu*“, tj. použití těchto slov v ostatních případech, jsou však už známy.

A zrovna tak lze říci, že znaky „a“, „b“ atd. označují čísla; pokud to třeba odstraní nedorozumění, že by „a“, „b“, „c“ hrály v řeči tu roli, kterou ve skutečnosti hrají „kostka“, „deska“, „sloup“. A lze také říci, že „c“ označuje toto číslo, a nikoli ono; když se tím třeba vysvětluje, že písmena mají být používána v pořadí a, b, c, d atd., a nikoli a, b, d, c.

Ale tím, že se takto navzájem připodobní popisy použití slov, nemůže se nicméně stát navzájem podobnější toto použití samo! Neboť jak vidíme, je zcela a veskrze nestejnorodé.

11. Pomysli na náradí v nějaké skříňce s náradím: je tu kladivo, kleště, pilka, šroubovák, metr, nádoba na kliš, kliš, hřebíky a šrouby. – Jak rozdílné jsou funkce těchto předmětů, tak rozdílné jsou funkce slov. (A podobnosti existují tu i tam.)

Co nás ovšem mate, je stejnost jejich zjevu, když se se slovy setkáváme jako s tím, co je k nám promlouváno, nebo v písmu a tisku. Neboť jejich *použití* nevystává před námi tak zřetelně. Zvláště ne, když filosofujeme!

12. Jako když nahlížíme do strojvůdcovské kabiny nějaké lokomotivy: jsou tu ovládací páky, které vesměs vypadají více méně stejně. (To je pochopitelné, protože mají být vesměs ovládány rukou.) Ale u jedné jde o kliku, jejíž poloha může být souvisle měněna (reguluje otvor nějakého ventilu); u jiné jde o vypínač, který má jen dvě účinné polohy, buď na zapnuto, nebo na vypnuto; třetí ovládá brzdu – čím silněji se táhne, tím silněji se brzdí; čtvrtá ovládá pumpu, má účinek, jenom pokud se jí pohybuje sem a tam.

13. Když řekneme „Každé slovo řeči něco označuje“, neříká se tím zprvu ještě vůbec nic; ledaže bychom přesně vysvětlili, *jaký* rozdíl si přejeme vyjádřit. (Bylo by zajisté možné, že bychom slova řeči (8) chtěli odlišit od slov „bez významu“, tak jako se vyskytují v básničkách Lewise Carrola, nebo od slov „holárijá holáří“ v nějaké písničce.)

14. Představ si, že by někdo řekl: „*Všechny* nástroje slouží k tomu, aby se něco měnilo. Tak kladivo mění polohu hřebíku, pilka tvar prkna atd.“ – A co mění metr, hrnek na klíž, hřebíky? – „Naše vědění o délce nějaké věci, teplotu klišu a pevnost bedny.“ – Získalo by se něco tímto připodobněním výrazu? –

15. Nejprímější použití má slovo „označovat“ snad tam, kde znak je na onom předmětu, který označuje. Předpokládej, že nástroje, kterých A používá při stavění, jsou opatřeny určitými znaky. Jestliže A takový znak ukáže pomocníkovi, ten mu přinese nástroj, na kterém je tento znak.

Takto a způsoby více nebo méně podobnými označuje jméno nějakou věc a tak se také nějaké věci dává určité jméno. – Často se ukáže jako užitečné, jestliže si při filosofování řekneme: Něco pojmenovat, to je cosi podobného jako připevnit k věci lístek s jménem.

16. Jak je to s těmi vzorky barev, které A ukazuje B, – patří ty k *řeči*? Nuže, jak kdo chce. K slovní řeči nepatří; ale když někomu řeknu: „Řekni slovo ‚slovo‘“, tak budeš i toto druhé „slovo“ brát přece také ještě jako součást věty: A přitom hraje zcela podobnou roli jako nějaký vzorek barvy v řečové hře (8); je to totiž vzorek toho, co druhý má říci.

Je nejpřirozenější a působí to nejméně zmatku, jestliže vzorky počítáme k nástrojům řeči. ((Poznámka o reflexivním zájmenu „*tato* věta.“))*

* Srv. *Bemerkungen über die Grundlagen der Mathematik*, s. 385 ad.; *Zettel*, § 691.

17. Budeme moci říci: v řeči (8) máme různé *slovní druhy*. Neboť funkce slova „deska“ a slova „kostka“ jsou si navzájem podobnější než funkce slova „deska“ a „d“. Jak ale slova seskupíme podle druhů, to bude záviset na účelu rozčlenění – a na našem osobním sklonu.

Pomysli na různá hlediska, podle kterých lze rozdělovat nástroje na různé druhy nástrojů. Nebo šachové figurky do druhů seskupujících různé z nich.

18. Nenech se mást tím, že řeči (2) a (8) se skládají jen z rozkazů. Jestliže chceš snad říci, že kvůli tomu nejsou úplné, tak si polož otázku, jestli je naše řeč úplná; – jestli byla taková předtím, než do ní byl zahrnut chemický symbolismus a znaky infinitezimálního počtu; neboť to jsou, aby se tak řeklo, předměstí naší řeči. (A při kolika domech nebo ulicích začíná být město městem?) Na naši řeč se lze dívat jako na nějaké staré město: spleť uliček a náměstí, starých a nových domů a domů s přístavbami z různých dob; a to vše obklopeno množstvím nových předměstí s novými a pravidelnými ulicemi a s uniformními domy.

19. Lze si snadno představit řeč, která by se skládala jen z bitevních rozkazů a hlášení. – Nebo řeč, která se skládá jen z otázek a z výrazů přitakání a popření. A nesčetné jiné. – A představit si určitou řeč znamená představit si určitou životní formu.

Jak tomu je ale s tímhle: je zvolání „Deska!“ v příkladu (2) větou, nebo slovem? – Pokud je slovem, pak přece jen nemá týž význam jako stejně znějící slovo naší obvyklé řeči, neboť v § 2 je to přece zvolání. Pokud je však větou, pak to přece jen není eliptická věta „Deska!“ naší řeči. – Co se oné první otázky týče, můžeš výraz „Deska!“ označit jako slovo i jako větu; možná přiléhavě jako ‚degenerovanou větu‘ (tak jako se hovoří o degenerované hyperbole), a to je právě naše ‚eliptická‘ věta. – Ale ta je přece jen zkrácenou formou věty „Přines mi desku!“ a tato věta se přece v příkladu (2) nevyskytuje. – Ale proč bych neměl naopak označit větu „Přines mi desku!“ jako *rozvedení* věty „Deska!“? – Protože ten, kdo volá „Deska!“, míní vlastně: „Přines mi desku!“ – Ale jak to vlastně děláš, *mínit tohle*, když *říkáš* „Deska!“? Říkáš si snad nezkrácenou větu v duchu? A proč mám k tomu, aby se řeklo, co ur-

čitý člověk míní zvoláním „Deska!“, tento výraz převádět v jiný výraz? A jestliže znamenají totéž – proč neřící: „Když říká ‚Deska!‘, míní ‚Deska!‘“? Nebo: proč bys nemohl mínit „Deska“, když můžeš mínit „Přines mi desku“?* – Ale když zvolám „Deska!“, tak přece chci, *aby mi desku přinesl!* – Zajisté, ale spočívá snad to, že ‚tohle chceš‘ v tom, že si myslíš v nějaké formě jinou větu než tu, kterou říkáš? –

20. Ale když tedy člověk řekne „Přines mi desku!“, tak se teď zdá, jako kdyby mohl tento výraz mínit jako *jediné* dlouhé slovo: totiž obdobně jako ono *jediné* slovo „Deska!“ – Může tedy být míněn jednou jako *jedno* slovo a jednou zas jako čtyři slova? A jak je míněn obvykle? – Myslím si, že budeme mít sklon říci: Onu větu míníme jako větu o *čtyřech* slovech, když ji používáme v protikladu k jiným větám – jako „*Podej* mi desku“, „Přines *mu* desku“, „Přines *dvě* desky“ atd.; tedy v protikladu k větám, které obsahují slova našeho příkazu v jiných spojeních. – Ale v čem spočívá takové používání věty v protikladu k jiným větám? Vystávají snad tyto věty přitom člověku na mysl? *A všechny? A během toho, co* tu jednu větu říká, anebo předtím, nebo potom? – Ne! I když takovéhle vysvětlení má pro nás jistou přitažlivost, stačí přece jen, abychom i jen na okamžik uvážili, co se asi opravdu děje, a vidíme, že jsme tu na nesprávné cestě. Říkáme, že používáme tohoto příkazu v protikladu k *jiným větám*, protože možnost těchto jiných vět v sobě obsahuje *naše řeč*. Kdo naší řeči nerozumí, nějaký cizinec, který by častěji slyšel, jak někdo dává příkaz „Přines mi desku!“, by mohl být toho mínění, že celá tato řada hlásek je jedním slovem a že v jeho řeči odpovídá asi slovu pro „stavební kámen“. Kdyby pak sám dával tento příkaz, vyslovil by ho asi jinak, a my bychom řekli: „Vyslovuje ho tak podivně, protože ho pokládá za *jediné* slovo.“ – Ale neděje se v něm tedy při jeho vyslovení právě také něco jiného – co odpovídá *tomu*, že tuto větu chápe jako *jedno*

* V češtině bychom vzhledem k rozdílu mezi nominativem a akuzativem museli tuto větu zkrátit na slovo „Desku!“ A k nominativu užitému tímto způsobem bychom si museli představit „nezkrácenou“ větu třeba v podobě: „Teď přijde deska!“ (Pozn. překl.)

slovo? – Může se v něm dít totéž, anebo také něco jiného. Co pak se děje v tobě, když dáváš takovýhle příkaz? Jsi si vědom toho, že se skládá za čtyř slov, *během toho*, co ho pronášíš? Samozřejmě, ty *ovládáš* tuto *řeč* – v které se vyskytují i tamty jiné věty –, ale je toto ovládnání něco, co se *„děje“*, zatímco tu větu vyslovuješ? – A připustil jsem ovšem, že onen cizinec tu větu, kterou jinak chápe, pravděpodobně jinak vysloví; ale to, co označujeme jako nesprávné chápání, *nemusí* spočívat v něčem, co provází vyslovování onoho příkazu.

Věta *není* „eliptická“ proto, že by vypouštěla něco, *co míníme*, když ji vyslovujeme, nýbrž protože je zkrácená – v porovnání s určitým modelem naší gramatiky. – Bylo by tu ovšem možno namítnout: „Přiznáváš, že zkrácená a nezkrácená věta mají stejný smysl. – Jaký smysl tedy mají? Cožpak tedy neexistuje pro tento smysl určitý slovní výraz?“ – Ale nespočívá stejný smysl vět v jejich stejném *použití*? – (V ruštině se řekne „kámen červený“ místo „kámen je červený“; odpadá pro ně kopule v jejich myšlenkách, nebo si k tomu kopuli *přimýšlejí*?)

21. Myslí si určitou řečovou hru, v které B hlásí A na jeho otázku počet desek nebo kostek v nějaké hromadě nebo barvy a tvary stavebních kamenů, které leží tam a tam. – Takové hlášení by tedy mohlo znít „pět desek“. Co tvoří nyní rozdíl mezi hlášením nebo tvrzením „pět desek“ a příkazem „pět desek!“? – Inu, role, jakou vyslovování těchto slov hraje v řečové hře. Bude však nejspíš jiný i tón, kterým budou pronesena, a výraz obličejů a ještě ledacos dalšího. Ale lze si také myslet, že tón je týž – neboť příkaz a hlášení mohou být proneseny *různým* tónem a s *různým* výrazem obličejů – a že rozdíl tkví jedině v použití. (Mohli bychom ovšem slova „tvrzení“ a „příkaz“ použít také k označení určité gramatické větné formy a určitého přízvuku; tak jako zajisté větu „Není dnes krásné počasí“ označujeme jako otázku, třebaže se jí používá jako tvrzení.) Mohli bychom si myslet řeč, v níž by *všechna* tvrzení měla formu a tón rétorických otázek; nebo v níž by každý rozkaz měl formu otázky: „Udělal bys to?“ Pak se ale nejspíš řekne: „To, co říká, má formu otázky, ale ve skutečnosti je to rozkaz“ – tj. má v řečové praxi funkci rozkazu. (Podobně se říká „Uděláš to“ nikoli jako prorocství, ale jako rozkaz. Na čem tu záleží, jestli je to jedno či druhé?)

22. Fregeho názor, že v tvrzení je obsažen určitý předpoklad, který je tím, co je tvrzeno, má vlastně základ v možnosti, která existuje v naší řeči, napsat každou tvrdící větu ve formě „Tvrdí se, že je tomu tak a tak.“ – Ale „Že je tomu tak a tak“ není právě v naší řeči žádná věta – není to ještě žádný *tab* v řečové hře. A jestliže místo „Tvrdí se, že...“ napíšu „Tvrdí se: je tomu tak a tak“, pak jsou tu slova „Tvrdí se“ právě zbytečná.

Mohli bychom každé tvrzení napsat docela dobře také ve formě otázky s následným přitakáním; třeba: „Prší? Ano!“ Svědčilo by to o tom, že v každém tvrzení je obsažena otázka?

Člověk má zajisté právo použít nějaké znaménko tvrzení v protikladu např. k otazníku; nebo když chce nějaké tvrzení odlišit od nějakého předpokladu. Omylem je jenom usoudit, že se tedy tvrzení skládá ze dvou aktů, z uvažování a tvrzení (přičtení pravdivostní hodnoty nebo něco podobného) a že tyto akty provádíme podle znaménka věty, asi jako když zpíváme podle not. Se zpíváním podle not je zajisté srovnatelné hlasité nebo tiché čtení napsané věty, ale nikoli *„mínění“* (myšlení) čtené věty.

Fregeho znaménko tvrzení zdůrazňuje *začátek věty*. Má tedy podobnou funkci jako závěrečná tečka. Odlišuje celou periodu od věty *uvnitř* periody. Když slyším někoho říci „prší“, ale nevím, jestli jsem slyšel začátek a konec periody, tak pro mne tato věta ještě není žádným prostředkem dorozumění.

23. Kolik ale existuje druhů vět? Snad tvrzení, otázka a rozkaz? – Existuje *nespočet* takových druhů: nespočetné různé druhy použití všeho toho, co označujeme jako „znaky“, „slova“, „věty“. A tato rozmanitost není

Mysleme si obraz zpodobující boxera v určité bojové pozici. Nuže, tento obraz může být použit k tomu, aby se někomu sdělilo, jak má stát, jakou polohu má zaujmout; nebo jakou polohu zaujmout nemá; nebo jak určitý muž tam a tam stál; nebo atd. atd. Tento obraz by bylo možno označit (mluveno chemicky) jako větný radikál. Podobně si zajisté Frege představoval „předpoklad“.

nic pevného, jednou provždy daného; nýbrž vznikají nové typy řeči, nové řečové hry, jak můžeme říci, a jiné zastarávají a jsou zapomínány. (*Přibližný obraz* toho nám mohou poskytnout proměny matematiky.)

Výraz „řečová hra“ tu má vyzdvihnout, že promlouvání řeči je částí určité činnosti nebo určité životní formy.

Představ si názorně rozmanitost řečových her na těchto i jiných příkladech:

Rozkazovat a jednat podle rozkazu -

Popisovat nějaký předmět podle vzhledu nebo na základě měření -

Zhotovovat nějaký předmět podle popisu (výkresu) -

Referovat o nějakém dění -

Formulovat domněnky o nějakém dění -

Zformovat nějakou hypotézu a ověřovat ji -

Znázorňovat výsledky nějakého pokusu tabulkami a diagramy -

Vymýšlet nějaký příběh; a příběh číst -

Hrát divadlo -

Zpívat kolovou píseň -

Uhadovat hádanky -

Udělat vtíp; vyprávět -

Řešit nějaký slovní početní příklad -

Překládat z jedné řeči do druhé -

Prosit, děkovat, proklínat, zdravit, modlit se.

- Je zajímavé srovnat rozmanitost řečových nástrojů a způsobů jejich použití, rozmanitost slovních a větných druhů s tím, co o stavbě řeči řekli logici. (A také autor *Logicko-filosofického traktátu*.)

24. Kdo dost zřetelně nevidí rozmanitost řečových her, ten bude mít možná sklon klást otázky, jako je tato: „Co je to otázka?“ - Je to konstatování, že to a to nevím, nebo konstatování, že si přeji, aby mi druhý řekl...? Nebo je to popis mého duševního stavu nejistoty? - A je takovým popisem zvolání „Pomoc!“?

Pomysli na to, kolik různých věcí je označováno jako „popis“: popis polohy nějakého tělesa udáním jeho souřadnic; popis nějakého výrazu obličje; popis nějakého hmatového vjemu; nějaké nálady.

Je ovšem možno místo obvyklé formy otázky použít formy konstatování nebo popisu: „Chci vědět, jestli...“ nebo „Jsem na pochybách, jestli...“ – ale tím se nestanou ty různé řečové hry navzájem o nic bližší.

Význam takových možností přeformování, např. všech tvrdících vět ve věty, které začínají klauzulí „Myslím“ nebo „Domnívám se“ (tedy takříkajíc v popisy *mého* vnitřního života), se zřetelněji ukáže na jiném místě. (Solipsismus.)

25. Někdy se říká: zvířata nemluví, protože jim chybí příslušné duchovní schopnosti. A to znamená: „nemyslí, proto nemluví“. Ale: jde o to, že právě nemluví. Nebo lépe: nepoužívají řeči – pokud odhlédneme od nejprimitivnějších řečových forem. – Rozkazovat, ptát se, vyprávět, konverzovat patří k našemu přírodopisu právě tak jako chodit, jíst, pít, hrát.

26. Lidé myslí, že učení se řeči spočívá v tom, že člověk pojmenovává předměty. A sice: lidi, tvary, barvy, bolesti, nálady, čísla atd. Jak bylo řečeno – pojmenovávání je něco podobného jako připevnit k nějaké věci tabulku s jménem. Může se to označit jako příprava k používání určitého slova. Ale *na co* je to příprava?

27. „Věci pojmenováváme a můžeme pak o nich mluvit. Vztahovat se v řeči na ně.“ – Jako kdyby s aktem pojmenování bylo už dáno to, co dále děláme. Jako kdyby existovalo jen jediné, co se označí slovy: „o věcech mluvit“. Zatímco přece to, co s našimi větami děláme, je nanejvýš rozmanité. Pomysleme jen na různá zvolání. S jejich zcela rozdílnými funkcemi.

Vodu!
Pryč!
Au!
Pomoc!
Krásné!
Ne!

Jsi nyní pořád ještě nakloněn označovat tato slova „pojmenování předmětu“?

V řečích (2) a (8) se otázky týkající se pojmenování nevyskytovaly. Pojmenování a příslušný korelát, vysvětlení ukázáním, je, jak bychom mohli říci, samostatná řečová hra. To vlastně znamená: jsme vychováni, vycvičeni k tomu, abychom se ptali: „Jak se toto jmenuje?“ – načež pak následuje pojmenování. A existuje také určitá řečová hra: vynalézat pro něco jméno. Tedy říci: „To se jmenuje...“, a toto nové jméno pak používat. (Takto pojmenovávají děti např. své panenky a hovoří pak o nich a k nim. Přitom zároveň uvaž., jak svérázný je způsob používání osobního jména, kterým pojmenovaného *voláme!*)

28. Nějaké osobní jméno, označení barvy, látky, čísla, pojmenování světového směru atd. můžeme definovat ukázáním. Definice čísla dvě: „Tomu se říká ‚dvě‘“ – přičemž se ukáže na dva ořechy – je dokonale přesná. – Ale jak pak je možné slovo dvě takto definovat? Ten, komu se tato definice předkládá, neví pak přece, *co* chceme slovem „dvě“ pojmenovat; bude předpokládat, že slovem „dvě“ označuješ *tuto* skupinu ořechů! – *Může* toto předpokládat; možná že to ale předpokládat nebude. Mohl by zajisté také, když chci této skupině ořechů dát nějaké jméno, toto jméno mylně chápat jako označení čísla. A zrovna tak dobře by mohl, když vysvětluji nějaké osobní jméno ukázáním, toto jméno chápat jako označení barvy, označení rasy, ba dokonce jako pojmenování určitého světového směru. To znamená, že definice ukázáním může být v *každém* případě vykládána tak i jinak.

29. Možná že se řekne: Slovo „dvě“ může být definováno ukázáním pouze *takto*: „Toto *číslo* se označuje slovem ‚dvě‘.“ Neboť slovo „číslo“ tu poukazuje, na jaké *místo* řeči, gramatiky, tu toto označení stavíme. To však znamená, že musí být vysvětleno slovo „číslo“, než bude moci být ona definice ukázáním pochopena. – Slovo „číslo“ v definici ovšem toto místo vyznačuje; vyznačuje pozici, na jakou slovo stavíme. A můžeme se uvarovat nedorozumění tím, že řekneme: „Tato *barva* se jmenuje tak a tak.“ „Tato *délka* je jmenuje tak a tak.“ Atd. To znamená: někdy se takto nedorozumění předchází. Ale cožpak se dá slovo „barva“ nebo „délka“ chápat jen tak? – Inu, musíme je právě vysvětlit. – Tedy vysvětlit pomocí jiných slov! A jak je tomu s posledním vysvětlením v tomto řetězci? (Neříkej: „Žádné ‚poslední‘ vysvětlení“)

neexistuje.“ To je zrovna tak, jako kdybys chtěl říci: „V této ulici neexistuje žádný poslední dům; dá se v ní vždycky ještě nějaký přistavět.“)

To, jestli je v definici slova „dvě“ ukázáním slovo „číslo“ nutné, záleží na tom, jestli příslušný člověk ji bez tohoto slova chápe jinak, než si přeje. A to bude zajisté záležet na okolnostech, za jakých je podávána, a na člověku, kterému ji podávám.

A to, jak vysvětlení ‚chápe‘, se ukáže v tom, jakým způsobem vysvětleného slova bude používat.

30. Bylo by tedy možno říci: Definice ukázáním vysvětlí použití – význam – slova, jestliže je již jasné, jakou roli má v řeči toto slovo vůbec hrát. Jestliže tedy vím, že mi někdo chce vysvětlit slovo označující barvu, tak mi vysvětlení ukázáním „Toto se jmenuje ‚sépíe‘“ k pochopení tohoto slova pomůže. – A toto lze říci, pokud se přitom nezapomíná, že se pak všelijaké otázky váží ještě také k slovu „vědět“, nebo „být jasné“.

Člověk musí už něco vědět (nebo dovést), aby se mohl ptát po pojmenování. Ale co musí vědět?

31. Jestliže se někomu ukáže šachová figurka krále a řekne se „To je šachový král“, tak se mu tím použití této figurky nevysvětlí, ledaže by už znal pravidla hry až na tento poslední bod: tvar figurky krále. Lze si myslet, že se pravidlům hry naučil, aniž mu kdy byla ukázána

Bylo by možno k vysvětlení slova „červený“ ukázat na něco, co *červené není*? To by bylo podobné, jako kdyby někdo někomu, kdo neovládá češtinu, měl vysvětlit slovo „skromný“ a k vysvětlení by ukázal na nějakého arogantního člověka a řekl by „Tenhle skromný *není*“. To, že takový způsob vysvětlení je mnohoznačný, není žádným argumentem proti němu. Špatně pochopeno může být každé vysvětlení.

Zajisté by však bylo možno položit otázku: Máme tohle ještě označovat jako „vysvětlení“? – Neboť hraje v kalkulu přirozeně jinou roli než to, co obvykle označujeme jako vysvětlení slova „červený“ ukázáním; i kdyby takové vysvětlení mělo tytéž praktické důsledky, tentýž *účinek* na toho, kdo se učí.

nějaká skutečná figurka. Tvar figurky tu odpovídá zvuku nebo podobě určitého slova.

Lze si ale také myslet, že se někdo hře naučil, aniž se kdy učil nebo aniž kdy formuloval herní pravidla. Naučil se třeba přihlížením nejprve zcela jednoduchým deskovým hram a pokračoval pak k hram stále komplikovanějším. Také tomuto člověku by bylo možno podat vysvětlení „To je král“ – když se mu např. ukazují šachové figurky, které mají tvar pro něho nezvyklý. Také toto vysvětlení ho naučí, jak figurku používat, jedině proto, že už bylo, jak bychom mohli říci, připraveno ono místo, na které bylo zařazeno. Nebo také: že ho vysvětlení učí, jak figurku používat, řekneme jenom tehdy, když toto místo je už připravené. A je v tomto případě připravené nikoli tím, že ten, jemuž vysvětlení podáváme, pravidla už zná, nýbrž tím, že hru už v jiném smyslu ovládá.

Věnuj pozornost ještě tomuto případu: vysvětluji někomu, jak se hrají šachy; a začnu tím, že mu ukážu na určitou figurku a řeknu: „To je král. Může táhnout tak a tak atd., atd.“ – V tomto případě řekneme: slova „To je král“ (nebo „Tomu se říká ‚král‘“) jsou vysvětlením slova jen tehdy, jestliže už učící se ví, co to je figurka nějaké hry. Jestliže tedy třeba už hrál jiné hry nebo ‚s porozuměním‘ přihlížel hře druhých – a *podobně*. Jen pak se také bude moci při učení hře opodstatněně zeptat: „Jak se jmenuje tohle?“ – totiž tato figurka.

Můžeme říci: na pojmenování se ptá smysluplně jen ten, kdo už je s to k něčemu je použít.

Můžeme si zajisté také myslet, že dotázaný odpoví: „Urči pojmenování sám“ – a nyní by si musel ten, kdo se tázal, na všechno vystačit vlastními silami.

32. Ten, kdo přijede do cizí země, se bude někdy učit řeči tam žijících lidí z příslušných vysvětlení, která mu podají ukázkami; a výklad těchto vysvětlení bude muset často *uhádnout* – a někdy bude hádat správně, někdy nesprávně.

A nyní, myslím, můžeme říci: Augustinus popisuje učení se lidské řeči tak, jako kdyby dítě přišlo do nějaké cizí země a řeči této země by nerozumělo; to znamená: jako kdyby už určitou řeč mělo,